

Joost van den Vondel a zlatý věk nizozemské literatury (v 17. století)

Z odborné literatury je dobré znát:

práce Han van der Horst: *Dějiny Nizozemska* z nakladatelství Lidové noviny, prof. Josefa Polišenského: *Nizozemská politika a Bílá hora* (1958); Komenský v Amsterdamu (spolu s Nicolette Moutovou, 1970), případně vysokoškolská skripta: *Úvod do studia dějin a kultury Nizozemí* (spolu s O. Krytovou, 1963). Nizozemské originály ukázek uváděných v *Průvodci dějinami nizozemské literatury* v českém obsahuji skripta: *Nizozemská poezie zlatého věku* (O. Krijtová, 1982).

Historický rámec

Názory na to, kdy začíná v Nizozemí „zlatý věk“ literatury a umění se liší. Olga Krijtová ve svém průvodci počítá již s předehrou v poslední čtvrtině 16. století (1575—1600) a zdůvodňuje volbu mezníku 1575 tím, že **otevření univerzity v Leidenu** učinilo severní provincie nezávislé na katolické univerzitě v Lovani (zal. 1425, franc. *Louvain*, niz. *Leuven*), znamenalo rozkvět humanistických i přírodních věd. Leidenská univerzita se stala záhy i mezinárodně proslulou a odcházeli sem studovat i protestanté z Německa.

Jiní autoři vycházejí z data bitvy u **Nieuwpoortu** v roce **1600**, v níž po řadě porážek **Maurits van Oranje** zvítězil nad Španěly. Princ Mořic, jak si dával říkat už předtím, než jeho starší bratr umřel ve španělském zajetí, však odmítl dobývat přístav Duinkerken – dnes na franc. území – něm. Dünkirchen, frz. Dunkerque), kam ho poslaly bojovat generální stavy, protože ležel už příliš hluboko v nepřátelském území. Další autoři datují počátek zlatého věku do roku **1602**, kdy došlo k založení **Východoindické společnosti**, akciové společnosti, jejíž zisky plynuly především z Východní Indie, dnešní Indonésie. Správní centrum nizozemské Východní Indie byla Jacarta, později přejmenovaná na Batávii. Někteří kladou počátek zlatého věku dokonce až do roku **1609**, kdy bylo se Španěly uzavřeno **dvanáctileté příměří**. Nizozemská literatura sice nedosáhla takového ohlasu za hranicemi Nizozemí jako malířství, nicméně i ona se stala pro část německých autorů vzorem.

Protože nizozemští básníci a dramatici často reagují na aktuální politické události, dovoluji mi uvést několik událostí a jmen. Protikatolické povstání zahájilo obrazoborecké hnutí v Antverpách v roce 1566. Španělský král Filipp II. vyslal do odbojných provincií r. 1567 vévodu z Alby a nechal popraviti Egmonta a Hoorna, kteří se postavili do čela protišpanělské opozice. Vedení povstání, jehož vojenské úspěchy zaznamenali především **gézové**¹, převzal **Wilhelm I. Oranžský**. V tzv. Gentské pacifikaci se r. 1576 k povstání připojilo celé severo- i jihonizozemské území, všech 17 provincií. Náboženská nesnášenlivost gézů vedla k založení katolické Arraské unie (6. 1. 1579). Utrechtská unie (23. 1. 1579) pak sjednotila sedm severních provincií s převahou protestantů (Holland, Zeeland, Utrecht, Geldern, Overijssel, Friesland, Groningen); zástupci těchto sedmi provincií r. 1581 prohlásili španělské Habsburky na svém území za sesazené a vyhlásili republiku. Jižní provincie včetně Antwerp se místodržícímu Alexandru Farnesemu podařilo znovu ovládnout r. 1585 a vzniklo tzv. katolické jižní Nizozemí. Nájemný vrah sice zastřelil Wilhelma Oranžského (1584), vojensky se však severní provincie dokázaly ubránit. V letech 1609-1621 bylo dodržováno příměří a r. 1648 v Míru vestfálském Španělsko i *de iure* uznalo nezávislost severního Nizozemí, které získalo i severní část Flander, Brabantu a Limburgu (Maastricht), jež sice měly katolickou většinou, spadaly však pod generální stavy.

¹ gueux - žebrák

Nizozemí bylo v 17. století přechodně zemí s největší obchodní námořní flotilou. Nejvlivnější osobností v prvních letech Východoindické společnosti byl **Jan Pieterszon Coen**, jež se z hlavního účetního Východoindické společnosti vypracoval po 12 letech na generálního guvernéra v této nizozemské kolonii; kvůli porušení nizozemského monopolu na obchod s muškátovým oříškem ze strany domorodých vládců, kteří toto vzácné koření nepřestali prodávat Angličanům a Portugalcům, neváhal vyvraždit 2 500 obyvatel Molluckých ostrovů a dalších 800 deportovat do hlavního města Nizozemské Indie Batávia. Nizozemci vytlačili Portugalce z Malajsie a z Ceylonu; usadili se kolem Kapského města, na Zlatém pobřeží (dnes Ghana) a v Karibiku, v Západní Indii, jak se tehdy říkalo. Hlavní město Nizozemských Antil je Curaçao [Kyrasao], na pevnině leží nizozemská Guayana, dnes Surinam. Nizozemská kolonie existovala také v Severní Americe (Nové Nizozemí odpovídalo dnešnímu státu New York, který později vyměnili Nizozemci s Angličany za Guayanu, dnešní Surinam). V letech 1652-54 a 1664-67 svedla Republika několik bitev o nadvládu na moři s Anglií, ale postupně své postavení ztrácela. Zájem nizozemských čtenářů o události v koloniích zvýšil popularitu tzv. lodních deníků. Nejznámější pochází z r. 1646 a jeho autorem je Willem Ijsbrantszoon **Bontekoe**.

Nejstabilnější bylo období nizozemského zlatého věku (1625—1648) tvořila vláda **Frederika Hendrika**; v roce 1625 se podle vzoru Lutherova překladu a anglické King James Bible začalo za podpory centrální vlády (Staten Generaal) začalo pracovat na tzv. Statenbijbel, novém překladu z hebrejštiny a řečtiny. Starší nizozemské překlady vycházely z Vulgaty. První verze překladu vyšla 1637, druhá – jaž se používala až do 20. století – roku 1857. Měla velký význam pro vytvoření jazykové normy a často byla jedinou knihou v protestantských domácnostech. <http://www.statenvertaling.net/>: Jako ukázka nizozemského pravopisu a výslovnosti začátek Genesis:

g [ch]

oe [u]

ui [otevřít jako u *a*, vyslovit *ej*]

ij [ej]

1. In den beginne schiep God den hemel en de aarde.

2. De aarde nu was woest en ledig, en duisternis was op den afgrond; en de Geest Gods zweefde op de wateren.

3. En God zeide: Daar zij licht! en daar werd licht.

Třetí období (1648-1672) mělo výrazně barokní rysy. První slavná generace, k níž patřili Vondel, Cats, Huygens, Hooft, už byla zastínována mladšími básníky, generací patetičtější a melancholičtější než byla Vondelova. Rok katastrof 1672, kdy do země vpadnou anglická, francouzská vojska, žoldáci biskupů kolínského a münsterského a Nizozemí dohrálo svou roli první evropské velmoci, toto krátké století uzavírá. Století, jež začalo velkolepou renesanční poezií, sebevědomým rozmachem umění a věd a opojením ze svobody mladé republiky, přechází pomalu v neslavnou „dobu paruk“.

Po třetí nizozemsko-anglické válce anglický parlament sesadil krále Jacoba II. z rodu Stuartovců. Jeho zeťem byl nizozemský místodržící Willem III. 1689 ho Angličané požádali, aby přijal anglickou korunu. Určitě se nejednalo o připojení Británie k Nizozemsku. *Glorious Revolution van William and Mary* znamenala však konec jedné neklidné epochy v britských dějinách. Willem s sebou přivedl do Londýna bankéře a rádce a provedl některé hospodářské

reformy. Nizozemští vládcové mezitím z pohodlně a ztratili své místo na špici evropského hospodářského vývoje.

Literatura

Nizozemská literatura zlatého věku začíná **písněmi gézů**, které často vyprávěly o vítězství gézských lodí nad španělskými, např. osvobození jihonizozemského města Briel (franc. Brielle) od Španělů roku 1572. Slávu anonymních gézů překonal **Piet Heyn**, korzár, jenž byl od roku 1623 viceadmirálem Nizozemské západoindické společnosti. Od holandských stavů byl pověřen, aby přepadával španělské a portugalské lodě a z kořisti odváděl určitou daň. 1628 zvítězil poblíž Havany nad španělskou stříbrnou flotilou, přivážející poklady ze španělských kolonií, a tímto činem dotvrdil nizozemskou převahu na mořích. Po neshodách o dělení kořisti se této funkce vzdal.

Gézovská píseň Adriaena Valeriuse se opájí sebevědomím námořní velmoci.

Kamkoli člověk rejduje,
kamkoli zabočí, kam pluje, plachtí, putuje,
kam zrak svůj otočí,
spatří, že každý oceán
holandské lodi nese,
prohání se v nich moře pán
jak divoký lev v lese.

Písně gézů reagují na náboženskou válku a komentují průběh povstání. Jedná se většinou o epické skladby o hrdinských činech gézů, ale i posměšné popěvky. Často je text skládán na melodii známé písně lidové i duchovní. Šířily se jako letáky (nejprve tajně), vycházela ovšem i knižní vydání: první s titulem *Geusen lieden boecxken* v roce z roku 1577. Nejdůležitější píseň je *Wilhelmus*, která se stala r. 1932 nizozemskou hymnou. Její dnešní melodie byla ovšem vůči nápěvu, jak je udáván 1577, zjednodušena a pochází z roku 1626 ze sbírky Adriaena Valeria *Gedenck-clanck*.

Wilhelmus je vlastně akrostich: z prvního písmena každého z veršů vznikne jméno Willem van Nassov. Píseň je jakýmsi příběhem vyprávěným v první osobě. Verš je alexandrín. Vypráví svému lidu o domově v nebi, o pozemské vlasti. Volí přirovnání s biblickými ději a postavami. Rod Oranje je srovnáván s rodem Davidovým, Alva s tyranem Saulem; Nizozemci s Izraelem. První z patnácti osmiřádkových strof zní:

Wilhelmus van Nassouwe
Ben ick van Duytschen bloet
Blijf ick tot inden doet²
Ben ick vrij onverveert³
Heb ick altijt gheeert
In Godes vrees te leven
Heb ick altijt betracht

Protiklad věrnosti španělskému králi, jehož místodržícím byl, a boje proti němu je vysvětlen sofismatem: boj v zájmu krále proti králi. V kalvinismu platí, že poslušnost světskému panovníkovi se nesmí dostat do konfliktu s poslušností Božím přikázáním. Pokud je tento rozpor zjištěn, nezbyvá než proti světskému panovníkovi povstat.

---

² až do posledního dechu, do smrti

³ onbevreesd, beze strachu

Důležitým politickým autorem **Marnix van St. Aldegonde**, jemuž kromě protikatolického spisu *Byencorf der H. Roomsche Kercke* bývá někdy připisováno i autorství písně Wilhelmus.

Nejdůležitější básník zlatého věku je **Joost van den Vondel** (1587—1679), jehož dílo polemizuje s dobou, v níž žil.

Joost van de Vondel se narodil v Kolíně nad Rýnem, kam se jeho rodiče, novokřtění, utekli dočasně z Antverp před inkvizicí. Odtud pokračovali v cestě do Holandska a roku 1597 v Amsterdamu. Vondelovi bylo tehdy deset let, zbývajících třiaosmdesát let svého života prožil v tomto městě, jež bylo největším podílíkem ve Východoindické společnosti a jedno z nejbohatších evropských měst své doby.

Vondelův otec byl obchodník s punčochami, tento obchod po jeho smrti vedla Vondelova matka se synem Joostem a nakonec pak i Vondelova žena. Vondel byl tedy typický měšťanský básník, autodidakt, který nestudoval na univerzitě a nerozšířil svůj obzor na zahraničních cestách, jimiž dokončoval své vzdělání každý mladý patricij a jež vedly mezi jiným pravidelně i do kolébky renesance, do Itálie. Zpočátku byl Vondel básník starého ražení, zapojil se do brabantské řečnické komory Bílá levandule (Het wit Lévendel).

Na půdě této komory se hrála i Vondelova první tragédie: *Pesach*⁴ (*Het Pascha*, 1611). Toto drama zobrazuje vysvobození Izraelitů z egyptského zajetí a je alegorií na osudy Nizozemí v Osmdesátileté válce. Je ještě silně poplatné umění řečnických komor, přesto v něm najdeme skvělou ódu na svobodu. Remeslná rétorika, obvyklá v biblických hrách oblíbených v 16. století, tu však převládá.

Vondel napsal za svůj život napsal dvaatřicet her, z toho čtyřadvacet původních. Všechna jsou psána podle známé zásady tří jednot, jsou rozdělena po klasickém vzoru do pěti jednání, z nichž většina končí chórem. Právě v těchto sborech (**reien nebo reyen**) se nejlépe projevuje Vondelův talent. A jsou to namnoze jen chóry, co patří k dosud živému odkazu básníkovy díla. Dramata ve svém celku postrádají svěžest i robustnost děl alžbětinských dramatiků Anglie, jejichž mladším současníkem byl.

V roce 1620 věnoval Vondel svou tragédii *Hierusalem Verwoest* amsterodamskému starostovi Hooftovi. Naučil se italsky, aby si mohl přečíst Tassův *Gerusalemme liberata*, jeden ze vzorů jeho díla. Studoval Vergilia a Senecu. A Senecovy Trójanky Troades ho inspirovaly právě k napsání Zničeného Jeruzalema, v němž z křesťanské perspektivy líčí zničení Šalomounova chrámu jako spravedlivý trest za zabití Krista.

V druhém desetiletí se mladý Vondel věnuje oblíbenému baroknímu žánru – emblemátům. Jacob Cats, který se tomuto žánru také věnoval, napsal 1618:

Maer soo my yemant vraeght wat EMBLEMATA in der daet zyn? dien sal ick antwoorden, dattet zyn stomme beelden, ende nochtans sprekende: gheringhe saken, ende niet-te-min van gewichte: belachelycke dinghen, ende nochtans niet sonder wijsheyt.

Když se mě někdo zeptá, co jsou emblemate, odpovím mu, že jsou to němé obrazy, jež přesto hovoří; drobnosti, jež přesto mají váhu; něco pro zasmání, jež přesto nepostrádá moudrost.

---

⁴ Pesach je židovský svátek, který se slaví od 15. do 22. dne měsíce nisan (v březnu nebo v dubnu) a je časově blízký křesťanským Velikonocím. Jméno svátku připomíná biblickou desátou egyptskou ránu, při níž Bůh „přeskočil“ (hebr. *pesach*) izraelské domy, tj. ušetřil židovské prvorozence (Ex. 12,23 a 27).

Barokní emblemata jsou třídílná dílka, tvořená obrázkem a textem. Obsahují

1. Stručný nadpis v latině nebo řečtině (Inscriptio, Lemma, Motto), jenž je často součástí vyobrazení.

2. Vyobrazení (Pictura, Icon), jehož alegorický význam vychází z mytologie, křesťanské liturgie nebo přírodní symboliky.

3. Epigram o alegorickém smyslu obrazu (subscriptio)

Termín emblém začíná označovat specifický žánr teprve s prvním vydáním proslulé knihy italského humanisty Andrey Alciata **Emblematum liber** v roce 1531. Teprve u Alciata je emblém pojat jako trojčlenný celek, sestávající z gnómického nadpisu, alegorického vyobrazení a veršovaného či prozaického epigramu, odkrývajícího morální smysl zpravidla značně hádankovitého nadpisu a ještě hádankovitějšího obrázku. Alciatův emblém syntetizuje řadu tradic: jeho ideový a ikonografický materiál je čerpán převážně z antických zdrojů, formálně navazuje na přísloví, řeckou epigramatiku (Anthologia palatina), dobovou interpretaci egyptských hieroglyfů a zejména na renesanční impresu, potomka středověké heraldiky (dvoučlenný útvar, kombinující motto a obraz a vyjadřující tímto způsobem osobní krédo svého nositele)⁵.

V nizozemské literatuře zlatého věku tento žánr pěstovali:

P.C. Hooft, Emblemata amatoria, 1611

Joost van den Vondel, Den gulden winckel, 1613

Vorsteliicke warande der dieren, 1617

De helden Godes des ouwden verbonds, 1620

Jacob Cats, Sinne- en minnebeelden, 1618

Jan Luyken, Duytse lier, 1671

Jan Luiken (1649—1712) byl malíř, rytec a básník a byl tedy jako jediný ze čtyřech uvedených básníků autorem rytiny i textu.

Joost van den Vondel reagoval na aktuální podněty, jako barokní autor by však poplatný klasické formě. V útočných básních mu nejlépe vyhovovala satira, sarkastické účtování s protivníkem. Těchto satirických básní (**hekeldichten**) je značný počet a jsou různého rozsahu, od větších, jako je Hřebelec (**Roskam**, 1630) namířený proti špatným regentům a Harpuna (**Harpoen**, 1630) proti špatným kalvinistickým kazatelům, predikantům.

Poprvé se Vondel postavil proti politice prince Mauritse při popravě zemského advokáta – tj. jakéhosi tehdejšího ministra zahraničí – Oldebarnevelta (psáno též Oldenbarneveldt). Na sklonku 16. a začátkem 17. století došlo totiž v Nizozemí k rozporu mezi dvěma stranami, z nichž jednu tvořili regenti především z provincie Holland, druhou kalvinističtí predikanti, šlechta, vojsko a značná část měšťanstva. Na začátku 17. století se do čela strany regentů postavil zkušený diplomat Johan Oldebarnevelt, druhá strana považovala za svého vůdce Mořice Oranžského – prince Mauritse. Tento konflikt měl vedle sociálního i náboženské pozadí ve sporu dvou profesorů bohosloví, Gomara a Arminia, o predestinaci. Brzy bylo celé Nizozemí rozděleno do dvou táborů: na umírněnější arminiány a přísnější gomaristy, nebo také remonstranty a kontraremonstranty. Oldebarnevelt byl zastáncem umírněné, tolerantní politiky, nebyl pro pokračování války se Španělskem, snažil se obchodnímu patriciátu zajistit především mír a svobodu podnikání, v zahraniční politice byl pro spojení s Francií. Princ Mořic se pokusil uhájit zpočátku neutrální postavení mezi bojujícími stranami arminiánů a

---

⁵ Podrobnější pojednání o tomto žánru naleznete v knize Lubomír Konečný, Mezi textem a obrazem. Miscellanea z historie emblematické. Praha, Národní knihovna ČR 2002.

gomaristů, což se mu dařilo až do roku 1617. Když se konečně vahou své osobnosti přiklonil ke kontraremonstrantům, byl boj dočasně rozhodnut. V roce 1619 došlo k definitivnímu pádu Oldebarnevelta a k jeho popravě. Vopndel viděl v Oldebarenveltovi otce vlasti, zastávce svobody a hlavně zastávce tolerance. V Mořicovi viděl jeho vraha. Svoje stanovisko vyjádřil v úctyhodné řadě různorodých básnických útvarů, od jednořádkových přesmyček (anagramů) až po tragédii

Palamedes neboli zavražděná nevinnost (*Palamedes of de vermoorde onnoselheit*, 1625) je průhledá politická alegorie. Řecký mytologický hrdina Palamedes byl v trojské válce moudrým rádcem Řeků. Odhalil Odyssea, když předstíral šílenství, aby se vyhnul tažení na Tróju. Odysseus se Palamedovi pomstil tím, že ho podvodně obžaloval ze zrady. Usvědčil ho pomocí podvrženého, údajně Priamova dopisu a tím, že do jeho stanu dal vpašovat zlato, aby ho usvědčil z úplatkářství. Nevinný Palamedes byl popraven. Vedle pomstychtivého Odyssea se o jeho pád zasloužil tyranský Agamemnón a proradný kněz Calchas.

Nejdojemnější je loučení Palamedovo s těmi, kdo mu věřili a mají být svědky jeho ukamenování. Je příliš unavený a rezignovaný (*getroost en wel te moe*), aby dokazoval absurdnost obvinění, a jen zopakuje lakonické:

*a zemřu čestně tu jak životem jsem šel.
en sterfe een oprecht Griek, gelijk ik heb gewandeld.*

Třebaže alexandrín je verš poměrně dlouhý a díky rýmu i málo anticky střídmy, podařilo se Vondelovi vtisknout mu tragickou prostotu, připomínající nápis z Thermopyl: „Ty však, poutniče, zvěstuj Lakedaimónským, že my tu mrtví ležíme, jakož zákony kázaly nám.“ Scénu kamenování Palameda popisuje posel Palamedovu bratrovi Oatesosi a zazní v ní i narážka na druhou část názvu hry – ctnost, nevinnost jež vzdoruje zavilým válečníkům:

*Daar stond de deugd, gesierd
met ware onnoselheid. Van 't lelijk ongediert,
begrenen en begrind de beestelijke krijgers.*

Na titulní straně tištěného vydání hry byl vyobrazen stařec s Oldebarneveltovými rysy. Vondel vydal tragédii pod svým jménem, byl obžalován, musel se skrývat a nakonec vyvázl jen s pokoutou. Premiéra hry se konala až r. 1663.

Ke smrti Oldebarneveltově se vztahuje i Vondelova báseň: Rozmluva na hrobě (*Gesprek op het graf van wijlen den Heere Joan van Oldenbarnevelt*). Je celá založena na principu rýmovaného echa, což je rým, v němž je jedno rýmující se slovo obsaženo ve slově druhém. V básni cizinec u Oldebarneveltova hrobu klade otázku a ozvěnou mu odpovídá hlahol zvonů. Trojverší, které uvádí Olga Krijtová, navazuje na verš, v němž se doslova říká, že to byl Mořic (Mauritius), kdo připravil o život správce celé země.

*Hadt hy Hollandt dan ghedraghen
Onder 't hart,
Tot sijn afgeleefde dagen
Met veel smart?*

Cizinec: *To kvůli zradě jeho žití zlomil?*

Zvon: *Omyl.*

Cizinec: *Pro lásku k svobodě srdce mu pošlapáno?*

Zvon: *Ano.*

Cizinec: *O co vlast připravila tahle poprava*

Zvon: *O práva.*

Ani Mořicova smrt v roce 1625 Vondela neusmřila. Zás a znovu se vracel k Oldebarneveltovu odsouzení. Teprve po dlouhých letech vznikla báseň Pohled na hůlku, o níž se vetřhý Oldebarnevelt opíral cestou na popravu. Napsal tedy apostrofu této hůlky, jež končí veši:

*Tiha stáří se stěží třímá
i břímě vlasti k zemi chýlí
a váha akt stravuje síly!
Kdo shrben tak, přec kráčel zpřímá?
Končí tvá služba, po vši strážni
našel už klid svůj i tvůj pán,
krvavou radou udupán.
Teď mne podepři v této básni.*

Nejhranějším Vondelovým dramatem byl Gijsbrecht Amstelský (*Gijsbrecht van Amstel*, 1637), napsaný na počest otevření nového amsterdamského divadla. Vondel se tehdy zcela v rozporu s převládajícím duchem města a doby, v níž žil, začal obracet ke katolicismu. Katolické rysy se v jeho díle objevily už dřív: Gijsbrecht Amstelský byl kalvinistickými kazateli označen za dílo katolické a jeho první představení, plánované na druhý svátek vánoční roku 1637, bylo zakázáno. Starostové města však dali povolení k uvedení kusu 3. 1. 1638 a od té doby se tato tragédie hrála jen za Vondelova života sto dvacetkrát. Drama inspirované Aeneidou, přesněji Aeneovým vyprávěním Didoně o zkáze Tróje, totiž pojednává o bájném založení Amsterdamu.

Hra nese podtitul *Zánik jeho města a jeho vyhnanství (De ondergang van zijn stad en zijne ballingschap)* a vychází z historického dobytí města na přelomu 13. a 14. století.

Geert Max píše v knize *Malé dějiny Amsterdamu*, s. 25

Gijsbrecht IV. Amstelský viděl, jak se biskupská moc rozdrobila a pokusil se poštvat Holandsko proti Utrechtu (biskupství utrechtskému). 1296 musel odstranit Florise z rodu hrabat henegavských. Puč se však nevydařil a celý rod Van Amstelů byl nadobro vypovězen do Flander. Hrabství zabavilo hrad a začalo ho bořit. Gijsbrechtův syn Jan se ještě jednou pokusil uchvátit moc nad městem, 1304 dobyl město zpět a obehnal je valem. Za necelý rok ho hrabě Vilém III. vyhnal zpět, nyní již definitivně do Flander. Amsterdamští, kteří přijali vrahy hraběte Florise, byli připraveni o všechny svobody.

Vondel si dovolil některé odchylky od historicky doložených událostí. Dobytí Amsterdamu v roce 1304 se ve skutečnosti odehrálo až v době, kdy byl Gijsbrecht mrtev a amsterdam tehdy ještě zdaleka nebyl tak významným obchodním střediskem, jak je vyhrě vyličen.

Jak aktuální byl tento příběh pocitován, vyplývá i ze skutečnosti, že už před Vondelem napsal r. 1613 tragédii o Gijsbrechtovi a jeho odboji proti hrabatům henegavským **Pieter**

Corneliszoon Hooft. Hlavním hrdinou je zde ovšem Gijsbrechtův spolubojovník *Geeraerd van Velsen*, jemuž Floris znásilnil manželku Machteld. Gijsbrecht chce Florise soudit, ale po útoku nardenských spojenců Florisových Geeraerd Florise v boji zabije.

Zánik města je vyličen jako zkouška, kterou Bůh připravil pro Gijsbrechta a obyvatele Amsterdamu. Jejím smyslem je poukázat na pomíjivost všeho pozemského a vyložit zánik starého města jako podmínku vzestupu města nového – krásnějšího a výstavnějšího. Ve hře vystupují jako protagonisté Gisbrecht, jeho žena a bratr, jako antagonisté dobyvatelé města Willem van Egmond a Diederick van Haarlem a jako tritagonisté představený kartuziánského kláštera, špon Vosmeer, posel a další, jako deus ex machina se zjeví anděl Rafael. Nejdůležitějším protihráčem Gijsbrechtovým je vyzvědač Vosmeer. Nepřátelé proniknou za amsterdamské hradby v lodi, kterou neprozřetelní amsterdamští obránci vtáhnou jako kořist do města. Loď nese název Zeepaerd/ Mořský kuň a připomíná tedy komě trojského. Důležité je, že ani klarisky, ani Gijsbrechtova žena s dětmi, nejsou ochotny uprchnout před útočníky, kteří během půlnoční mši, o Vánocích, ovládnou město. Jejich vlastenectví a oddanost osudu mělo oslavit i hrdinství Nizozemska v boji proti Španělům. Gijsbrecht odchází ve hře do vyhnanství až na příkaz archanděla Rafaela, který se mu zjeví a sdělí Boží úrdek: Gijsbrecht má založit Nové Holandsko a Amsterdam má být v budoucnu jednou vzkříšen k novému životu. Hra končí loučením s Amsterdamem: *Vaer wel, mijn Amsterland, verwacht een and'ren heer. Sbohem, můj amsterdamský kraji, dočkáš se nového pána.*

Funkci antického chóru odpovídají v dramatech Vondelelových sborové scény – *reien*. Většinou uzavírají jendotlivé akty a reflektují rozpoložení ideálního diváka i morální či náboženské přesvědčení autorovo.

Od roku 1641, kdy Vondel přijal katolické vyznání, dal své umění do služeb nové víry především ve velkých, výpravných a vpravdě katolických didaktických básních, v biblických dramatech a především v tzv. mučednických tragédiích (martelaarsdrama). Pokud tato dramata zpracovávala legendy, jako například tragédie Panny (*Maeghden*, 1639) o mučednické smrti kolínské svatě Uršuly a jedenácti tisíc panen, bylo to jakžtakž v pořádku, do konfliktu se básník dostal, zpracoval-li formou mučednického dramatu politicky dosud aktuální a choulostivou záležitost, například popravu Marie Stuartovny (1639; Maria Stuartovna byla popravena v roce 1587, kdy se Vondel narodil).

Maria Stuart of Gemartelde Majesteit

Drama se vyhýbá monologům a k jeho divadelní účinnosti přispívá rovněž užití stichomythie, kdy jeden verš obsahuje repliky dvou postav. Nešťastná královna je pojata jako zcela nevinná mučednice katolické víry. Ve věnování je dokonce srovnávána s Kristem a její rivalka Elizabeth s Herodias, matkou Salomé, jež dceři našeptala, aby žádala hlavu Jana Křtitele. Když byl Vondel obviňován ze zkreslování postavy anglické královny, odvolával se na protestantského anglického historika Williama Camdena, od něhož převzal celé věty.

Na index se v kalvinistickém Hollandu dostala i nejpatetičtější z Vondelelových tragédií *Lucifer* (1654), pojednávající o vzpouře odbojných andělů proti Bohu. Drama bylo věnováno Ferdinandu III., „zvolenému císaři Římskému“ a všeobecně se mělo za to, že je namířeno proti Cromwellovi. Tragédie začíná rozhovorem mezi odbojnými anděly Belzebubem a Belialem, kteří čekají na Apolliona, vyslaného na zem Luciferem, aby v ráji špicloval Adama a Evu. Apolion jen nadšen krásou Adamovy zahrady i lidského páru samotného. Archanděl Gabriel oznamuje, že Bůh chce člověka povýšit nad anděly, kteří mají Adamovi sloužit. Lucifer, nevyšší z andělů nazývaný v tragédii *stedehouder*, náměstek nebo místodržící, se

s tím nehodlá smířit a chce raději padnout v čestném boji, než se výsad, které dosud měl, vzdát. Když se Gabriela táže na důvody, proč Bůh staví člověka nad anděly, poví mu Gabriel jen, že není vhodné zkoumat správnost Božích rozhodnutí. Rafael se snaží o smír, přemlouvá Lucifera, aby složil zbraně. Když mu Rafael vyličí osud zavrženého anděla, začíná Lucifer váhat, ale zpráva, že Michaelovo vojsko se už blíží, rozhovor přeruší a Lucifer se chystá na bitvu.

Sbor zpívá o hrůzách občanské války a neštěstí, způsobeném touhou po moci.

Waer zijn we toe ghekomen,

Dat 's hemels burgertwist

De regementen splitst,

En 't zwaert is opgenomen,

Te zinneloos en blind?

[...]

O zoons van éénen Godt,

Waer toe verdwaelt uw lot!

[...]

Staetzucht⁶ zal alle Orden stooren:

Heemel, aerde, zee, en strant

Zullen staen in lichten brant.

Staetzucht, eens door triomfeeren

Als gewetticht, zal verwoet

Godt en alle maght braveeren.

Staetzucht kent noch Godt, noch bloet.

Prozaický překlad by byl:

Kam jsem to jen dospěli, že občanský spor rozdělil pluky a začal nesmyslný a slepý boj o moc? Ó synové jednoho Boha, kam vás jen svedl Váš osud? Politické ambice ruší zavedené pořádky, nebesa, země, moře i pobřeží vzplály požárem. Politické ambice, snaha mít pravdu za každou cenu, se nezastavily ani před Bohem a rozhodly se vzdorovat veškeré moci. Politické ambice neberou ohled ani na Boha, ani na krev.

O bitvě referuje Rafaelovi Apollion: Lucifer byl zasažen Michaelovým bleskem. V Rafaelovi se sváří radost na vítězstvím andělů a soucit s Luciferem. Opěvování Michaelova vítězství je přerušeno Gabrielovou zprávou, že Adam byl sveden k prvotnímu hříchu: Belial v podobě hada svedl Evu, aby okusila zakázané ovoce. Michael nařídí Urielovi, aby Adama a Evu z ráje vyhnal a sbor předpovídá, že lidstvo bude jednou Spasitelem Adamovy viny zbaveno. Je asi problematické hledat v tragédii alegorické vyjádření konkrétních politických problému Vondelovy doby. Poselství říká jen, že světská knížata vládnou z Boží vůle a ten, kdo se proto Božímu řádu proviní, bude potrestán. Lucifer se hrál jen dvakrát a pak byla další představení, ale i šíření hry v knižní podobě zakázána.

---

⁶ politieke eerzucht

Závěr Vondelova života byl dost smutný. V roce 1656 přivedl jeho syn punčochářství k bankrotu a otec za jeho dluhy ručil. Několik amsterdamských přátel se ho ujalo, pomohlo mu k místu v amsterdamské celní správě a později k malému důchodu. Hra, které si Vondel sám vážil nevíce, *Jiftách aneb slib oběti (Jeptha of offerbelofte, 1659)* už větší divácký ohlas nezaznamenala.

Vojevůdce Jiftách byl synem nevěstky a Gileáda, který měl i stejně starého syna od vlastní ženy. Gileádovi manželští synové nevlastního bratra vypudili. V době ohrožení Izraele Amónovci ho požádali, aby se postavil do čela izraelských vojsk za slib, že se v případě vítězství stane jejich náčelníkem. Před bitvou složil Jiftách slib Hospodinovi:

Kniha Soudců, 11, 30-31:

Vydáš-li mi Amónovce opravdu do rukou, ten, kdokoli mi vyjde naproti ze dveří mého domu, až se budu vracet v pokoji od Amónovců, bude patřit Hospodinovi a toho obětují v zápalnou oběť-

Ifis, Jifthachova dcera, je připravena zemřít jako panna, jen si vymíní, že na čas odejde se svými družkami do hor, než ji otec obětuje. Jiftách v den chystané oběti pošle svou manželku pryč a správce jeho domu zabráni Ifis, aby se za ní vydala rozloučit. Ifis otce utěšuje, že umřít musejí stejně všichni. Sbor zpívá o vrtkavosti osudu a doufá, že Ifis obětována přece jen nebude. Přesvědčit Jiftácha, že podle izraelských zákonů je lidská oběť nepřijatelná, se snaží i správce domu. Ani kněží se však nepodaří zvrátit Jiftáchovo rozhodnutí daný slib splnit. Jiftách oběť vykoná a propadá zoufalství nad svým činem. Poselství hry spočívá ve varování před svévolným výkladem příkazů Božích, jichž se dopouští člověk ve své nezdravé ctižádosti.

Krutost příběhu o obětování dcery vedla u libreta k Händelovu oratoriu Jiftách k odchylce od biblického příběhu a zázračnému zachránění Ifis, podobně jako anděl zachráni Izáka v příběhu Abrahamově. Snížená možnost identifikace publika s hrdinou příběhu byla jednou z příčin neúspěchu tragédie.

Divadelní publikum bylo kromě toho už v době premiéry Jiftácha zvyklé na velkou podívanou, rychlé proměny scény, světelné efekty a využívání bohaté barokní divadelní mašinérie, jak ji nabízely např. hrůzostrašné tragické příběhy Jana Vose. Tragédie, jež napsal Vondel v letech 1660-1663, byly recipovány již jen jako knižní dramata. Soustředil se v nich na problém dobra a zla. Jakýmsi pokračováním *Lucifera* je *Adam ve vyhnanství (Adam in ballingschap, 1664)*, Zungchin (1667) je drama o pádu čínského císaře ze 17. století a poslední Noah (1667) o potrestání lidstva potopou.

Zpočátku byly Vondelovy tragédie pod silným vlivem Senecovým. Od čtyřicátých let studuje Aristotela, což se projevilo ve snížení počtu vystupujících osob, přísnějším dodržování jednoty místa a času o omezení chórů na jeden, zatímco dříve zastupovaly různé chóry odlišné názorové skupiny. Vondelovo pojetí tragična spočívá v tom, že oběti jako jeruzalémská dcera Sion ve Zničeném Jeruzalému, Palamedes i Gysbreght, Uršula i Zungchin jsou nevinné a pykají za své okolí. Vondel si uvědomoval, že se tím dostává do rozporu s Aristotelovým pojetím tragédie a až v tragédii Jiftách zvolil hrdinu, který jedná zároveň zbožně i bezbožně, aby se co nejvíce přiblížil požadavkům Aristotelovým. Jeho nevinní tragičtí hrdinové jsou poplatní více křesťanskému pohledu než principům Aristotelovým. Zásada, že hříchy otců jsou trestány na potomcích, ovládá jeho starozákonní tragédie. Neštěstí, jímž jsou postiženi nevinní, vede k očištění rodu a návratu řádu.

Nizozemsko-německé literární vztahy

byly nejintenzivnější právě v době osmdesátileté války a v 17. století.

Bojovní kalvinisté byli překládáni i v německém prostředí. **Johan Fischart** přeložil náboženskou satiru **Úl včelího roje Svaté říše římské** od **Marnixe van Sint Aldegondes**. (Německý titul **Binenkorb Des Heyl. Römischen Imenschwarms**, něm. 1579).

Založení Leidenské univerzity, na které učili slavní humanisté Justus Lipsius, Joseph Justus Scaliger a Daniel Heinsius. Především Heinsius se těšil velkému věhlasu i v Německu. **Martin Opitz** se seznamoval s nizozemským básnictvím již ve Slezsku a přeložil Hensiovu Chválu Ježíše Krista (**Lobgesang Jesu Christi**). Hensia navštívil v Leidenu roku 1620. Nizozemská renesanční poezie ho inspirovala k vlastnímu ambicióznímu programu, jak překot lidovou, poněkud řemeslně pojatou tvorbu mistrů pěvců. Opitzova sbírka **Teutsche Poemata** (Straßburg 1624) zvoleným titulem odkazovala k Hensiovi (*Nederduytsche Poemata*, 1616). Úspěšné zavedení alexandrinu do německé lyriky a dramatu bylo usnadněno popularitou tohoto metra v Nizozemsku, odkud se šířily veršované letáky s politickým a náboženským obsahem. Opitzovy úvahy v jeho poetice **Buch von der Deutschen Poeterey** (Breslau 1624) vycházely z vlastní básnické praxe, inspirované Heinsiem. Jak blízká byla Němcům nizozemská poezie dokládá i pokus Daniela Georga Morhofa (1700) anektovat rozvinutou nizozemskou literaturu pro Německo: »Die Poeterey der Niederländer [...] ist von der Teutschen nicht unterschieden / ja sie ist selber Teutsch.« Básnictví Nizozemců je těžko odlišit od německého, je vlastně německé.

Němečtí studenti odcházeli alespoň na část studia na univerzitu v Leidenu, kde byli imatrikulováni **Gryphius**, **Lohenstein** i **Hoffmannswaldau**. Z Opitzovy generace byl Nizozemskem nejvíce ovlivněn Gryphius. Doprovázel do Leidenu dva Schönbornovy syny (imatrikulace 26. července 1638) a studoval tam s nimi téměř šest a půl roku moderní přírodovědné obory a filozofii, především Descarta (*Discours de la Méthode*. Leiden 1637). Zde se seznámil i s básníkem Christianem Hofmannem von Hoffmannswaldau. I Gryphiovy vazby na falcký kurfiřtský dvůr pochází z jeho leidenských let. V Leidenu vznikly a byly vydány Gryphiovy básnické sbírky **Son- undt Feyer-tags-sonnete** (1639), první **Knihá ód** (1643), první **Buch der Sonette** i **první Buch der Epigramme**. Gryphiovy politické názory se formovaly pod vlivem Claudia Salmasia, francouzského klasického filologa a obhájce práv Karla II. proti Miltonovým výpadům, který v Leidenu od roku 1631 učil. Gryphiova tragédie **Ermordete Majestät** (1650) líčí Karla I. z rodu Stuartovců, otce Karla II., popraveného protestantskými revolucionáři, jako mučedníka ve stopách Kristových. Vzorem pro Gryphiovo drama o vraždě tyрана **Leo Armenius** (Gryphius: *Teutsche Reimgedichte*, 1650) byly tragédie **Pietera Corneliszooona Hoofta Geerardt van Velsen (1613)** a **Joosta van den Vondela Gysbrecht van Aemstel (1637)**. Podobně jako Vondel dával i Gryphius přednost velkým historickým postavám, jejichž osudy se daly vykládat jako narážky na aktuální politickou situaci. Podobně využívá i chór, libuje se ve scénách, v nichž se zjevují duchové, jejichž obsahem jsou sny, podobně charakterizuje své postavy. Gryphius přeložil Vondelovo drama **Gebroeders (1640, něm. Die Gibeoniter)**

Philipp von Zesen se roku 1662 usadil v Amsterdamu mezi lety 1642 a 1684 tu většinou žil, 1663 dokoce získal občanská práva. Soustředil kolem sebe »Deutschgesinnete Genossenschaft«, jež měla i nizozemské členy, např. Joosta van den Vondela. V amsterdamském nakladatelství Elzevier vyšel jeho román **Adriatische Rosemund** (1645). Jedná se o první německý román. Zesen v něm užil nizozemské látky a část se v Nizozemsku přímo odehrává. Vzorem mu byl především **Johan van Heemskerck a jeho román Batavische Arcadia**, 1637, v němž slučuje prvky pastýřského a vlasteneckého románu a

mimo jiné polemizuje s tehdejšími zdůvodňováními pronásledování čarodějnic. Kult krásné Rosemund, pěstovaný na schůzkách amsterdamské Deutschesinnete Genossenschaft, byl populární i v Německu. Pro německé publikum napsal Zesen *Beschreibung der Stadt Amsterdam* a historický román *Niederländischer Leue* (1677, nejprve s titulem *Leo Belgicus*. Amsterd. 1660). Populární byla v Německu lidově moralistní lyrika **Jacoba Catse**, jehož jméno byl zmíněno v souvislosti žánrem emblematické.